

УДК 811.133.1'37

МЕТАФОРИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НОМІНАЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ РЕАЛІЙ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ XVIII–XIX СТ.

Жук Л. Р.

У статті йдеться про метафоричні та фразеологічні одиниці як засоби вираження національної специфіки, в яких використовуються номінації, що відносяться до сфери сільського господарства, а також окремі реалії, які стали об'єктом метафоризації та метонімізації. Особлива увага приділена семантичній наповненості цих одиниць.

Ключові слова: лінгвокультурні дослідження, національна специфіка, опозиція, метафоричне протиставлення, семантика.

В статье идет речь о метафорических и фразеологических единицах как средстве выражения национальной специфики, в которых используются номинации, имеющие отношение к сфере сельского хозяйства, а также отдельные реалии, ставшие объектом метафоризации и метонимизации. Особое внимание уделено семантической наполненности этих единиц.

Ключевые слова: лингвокультурные исследования, национальная специфика, оппозиция, метафорическое противопоставление, семантика.

The article deals with the metaphorical and phraseological units as a means of expressing national identity, with the units denoting the field of agriculture, as well as some realities that have been the object of metaphor and metonymy formation. Particular attention is paid to the fullness of semantic units.

Key words: lingvocultural research, national specificity, opposition, metaphorical opposition, semantics.

Проблематиці метафори присвячено багато наукових праць як у вітчизняних, так і зарубіжних науковців (Н. Д. Арутюнова, В. Н. Вовк, В. Н. Телія, В. Г. Гак, А. Вежбицька, Д. Девідсон, М. Джонсон, Дж. Лакофф, М. Блек, А. Річардс). Вивчення метафори стає все більш інтенсивним та проявляє тенденцію до швидкого розширення, охоплюючи різні області знань. Її поширеність “змушувала авторів звертати увагу не стільки на естетичну цінність, скільки на утилітарні переваги, які вона представляє” [2, с. 6]. Таким чином, метафора виступає не лише як засіб надання образності мові, але й як засіб конструювання та передачі нових змістів, з притаманною властивістю нав'язувати мовцю специфічний погляд на світ.

Незважаючи на важливі здобутки, отримані в результаті різноаспектних розвідок з теорії метафори, лінгвокультурний аспект досліджень представлений досить незначною кількістю праць. Зокрема це стосується вітчизняного мовознавства, де “лінгвокультурні дослідження метафори лише частково висвітлюються у працях Н. Сукаленко, О. Тараненка, В. Русанівського, С. Кримського” [3].

Метафоричне вираження національної специфіки у семантиці мови обумовлюється значною мірою екстралінгвістичними причинами, зокрема особливостями способу життя та характерною діяльністю, пов'язаною із забезпеченням її існування взагалі, відображаючи “побутово-емпіричний, історичний чи духовний досвід мовного колективу” [5, с. 214]. Аграрна ж метафора розглядалася більше у межах досліджень політичного дискурсу, оціночних метафор як незначна їх складова [4; 1]. А сільськогосподарська діяльність людини – це та сфера, реалії якої репрезентовані у великій кількості номінацій, значна частина яких мала і має потужний метафоричний потенціал.

У контексті таких номінацій значущою для метафоричного переосмислення і відповідно фразеологічної вербалізації є “землеробська” метафора” [3], що використовує терміни землеробства. Збір урожаю сприймається як щось, що приносить прибуток, наприклад, *ce savant a fait une riche moisson dans les archives du royaume* (цей учений зібрав багатий урожай у архівах королівства), *ce gouverneur avait fait*

dans sa province une riche moisson (цей намісник зібрав у своїй провінції багатий урожай), *moisson de lauriers* “великий успіх”, “багато перемог” [9, с. 219], *faire vendange* “зібрати виноград”, тобто “отримати великий зиск, прибуток” [9, с. 915], *faire ses foins* (букв. викосити своє сіно) “отримати великі прибутки” [11, т. II, 1709].

Поряд з цим цікавим є інший аспект сприйняття процесу збору урожаю як забирання всього корисного й потрібного, після якого не залишається нічого, наприклад *il a récolté les châtaignes* – “він зібрав каштани”, у значенні він усе витратив [Histoire des proverbes, M. de la Mésangère, 183].

Часто метафоричне вживання цих же номінацій несе у собі ідею невдачі, навіть знищення, як от *Adieu panier, vendanges sont faites* “прощайте кошики, збір винограду завершено”, приказка може мати різний контекст вживання – або у прямому значенні, коли закінчили збирати виноград, або ж з виноградниками трапилось якесь лихо і збирати нічого, у переносному ж розумінні вживається про справи, які не вдалось довести до кінця – хоч наше бувало, та нам не попало [8, с. 27]; *moissonner* “збирати урожай”, в переносному значенні “зруйнувати”, “привести до загибелі”, *la guerre, le fer, la peste a moissonné la plus grande partie des habitants de ce pays* “війна, зброя, чума забрали більшу частину жителів цієї країни” [9, с. 220]; *faucher* “косити”, *la mort, le temps fauche tout* “смерть, час не щадить нікого” (скошує всіх), *faucher les abus, les préjugés* “зруйнувати, розвінчувати хибне враження, упередження” [8, с. 734]; *la grêle a tout vendangé* “град спустошив (побив) усе” [9, с. 915].

Загалом поняття обробляння землі асоціюється з тяжкою та наполегливою працею, *trainer la charrue* – тягнути плуг, тобто тяжко трудитися [Littré, т. I, с. 569], *piocher* – обробляти землю мотикою, на жаргоні учнів та студентів значить наполегливо вчитися, зубрити [11, т. III, с. 1126].

Опозиція правильна-неправильна дія реалізується через метафоричне протиставлення “правильно зроблена справа” – запорака успіху, і навпаки неправильний підхід призводить до неуспіху, наприклад *engrener* “засипати зерно”, *bien engrener* “добре, успішно розпочинати справу” [8, с. 645], *Qui sème dru récolte menu; qui sème menu récolte dru* “хто сіє (за)густо, збирає мало, хто сіє мало, збирає рясно” [11, т. IV, с. 1887], *mettre la charrue devant les boeufs* (букв. поставити плуг попереду волів) “починати не з того кінця”, *C'est une charrue mal attelée* (цей віз погано запряжений) “це непідходяща пара”, “кожен тягне у свій бік”; *charrue de jeunes veaux, chasse de jeunes chevaux ... Font rarement bonne journée* “плуг, запряжений молодими волами, та полювання на молодих конях, запустивши молодих яструбів, можуть зіпсувати день” [11, т. I, с. 569], *Il s'y entend comme a ramer des choux* “він на цьому розуміється так, як на підпиранні капусти тичками” (про людину, яка хоче взятися за справу, у якій нічого не розуміється) [11, т. I, с. 614], *au sillon de travers le bon Dieu en porte* “якщо землероб проклав криву борозну, то тільки Бог може зробити так, щоб на ній виростло щось добре”, ця приказка несе в собі значення перекладання на зовнішній світ невдач, котрі спіткають людину з її власної вини чи через невмілість [12, с. 173].

Інша опозиція своє-чуже представлена метафоричними фразеологізмами: *Il ne faut pas mettre la faucille dans la moisson d'autrui* “не слід посягати на чуже” (букв. не треба прикладати свій серп до чужого урожаю) [9, с. 219]. Поняття “не-свій” сприймається як те, за чим не слідкують, що не стережуть *la vigne de mon oncle* (букв. це дядьковий виноградник) позначає виноградник, до якого будь-хто може зайти, нарвати винограду та не заплатити за нього. А от мати у своїй власності земельну ділянку несе у собі приховану загрозу, тому що будь-яка власність часто стає предметом зазіхань інших: *qui terre a, guerre a* “у кого земля, у того війна” [6, с. 621].

Народна свідомість концептуалізує дію як причину, відповідно результат як наслідок: *comme tu sèmeras, tu moissonneras* “як посієш, так і пожнеш” [11, т. III, с. 594], *Il faut semer pour recueillir, semer avant que de recueillir* (букв. щоб щось зібрати, спочатку треба посіяти) – щоб отримати якусь винагороду, потрібно спочатку докласти певних зусиль, а не чекати на платні до того, як взятися за роботу [9, с. 726].

Серед номінантів зі спільним значенням “отримувати вигоду” виявлені одиниці, що позначають “вигоду, зиск, здобуті не зовсім чесним чи законним шляхом”: *mouture* – “помол”, “плата за помол зерна”, *Tirer d'un sac deux moutures* – (букв.

втягнути подвійну платню за помол одного мішка) “отримати подвійну вигоду з чогось” [9, с. 240], *remuer l'argent à la pelle* “загрибати гроші лопатою” [9, с. 382], *Il vendange tout à l'aise, tout à son aise* “він збирає урожай винограду, як собі хоче” (коли людина незаконно чимось користується чи отримує з чогось дохід, не остереігаючись нагляду чи контролю над собою) [9, с. 915], *mettre du foin dans ses bottes* “покласти сіна у свої копиці”, тобто отримати багато грошей на якійсь посаді, зазвичай вживається для позначення незаконного способу отримання доходу [8, с. 773].

Соціальні стереотипи реалізуються у номінаціях з семантикою марнотратство, збагачення – збідніння, зміна становища з кращого на гірше та навпаки, з хорошого на краще: *faire son pré carré* “округлити своє пасовище” (коли власник розширює свої земельні володіння, володар завойовує територію), *épargne de bouche vaut rente de pré* (букв. економія на їжі прирівнюється до доходу від пасовища), “не варто проїдати своїх прибутки”, тобто не витрачання зайвих коштів задля задоволення свого шлунку вже становить хороше заощадження, а пасовище – це земельне майно, котре давало найбільш певний дохід [11, т. III, р. 1266], *Tout y va, la paille et le blé* “все туди піде, і солома, і зерно” – вживається на позначення марнотратника, котрий витрачає все до останнього [Histoire des proverbes, 40], *aujourd'hui chevalier, demain vachier* “сьогодні – лицар, завтра – пастух корів” [Histoire des proverbes, 60], *se faire d'évêque meunier* “з єпископа зробитися мірошником”, обидва вирази мають значення втратити більш вигідне становище [9, с. 202], *fumer ses terres* “удобрити гноєм свої землі”, вживається на позначення шлюбу, який був укладений між особою благородного та простого походження, причому перша, окрім статусу, не мала ніяких статків, а друга, навпаки, була багатою [11, т. II, с. 1799], *aller de la lande dans le pré* (букв. піти з пустища, необроблюваної землі на луку) “змінити добре на краще” [11, т. III, с. 246].

На позначення неблагородного походження та бідного життя у французькій мові вживаються такі фразеологізми з компонентом *chaume* “стерня”, “залишки соломи, які використовувались для покривалі будинку”, по розширенню значення – бідна хатина, дах якої вкритий соломою, *être né sous le chaume* (букв. народитися під солом'яним дахом) “бути простого походження”, *vivre, habiter sous le chaume* “жити в злигоднях” [8, с. 303].

Розщеплення матерії, як-от процес молотьби, концептуально відноситься до низу оцінної шкали: *moudre un homme de coups* “змолотити чоловіка кулаками”, тобто жорстоко побити, *avoir le corps tout moulu, être tout moulu* “мати все тіло змеленим, бути повністю змеленим” (коли людина відчуває біль по всьому тілу, так як після швидкої їзди на поштових, чи після твердої постелі) [9, с. 236–237], сюди ж відноситься і інструмент молотьби *fléau* “ціп для молотіння”, у переносному значенні – лихо, біди, а говорячи про людину має значення надокучлива особа, яку неможливо витримувати [11, т. II, с. 1694].

Народна мудрість твердить, що *le semer et la moisson ont leur temps et leur saison* “сіяти та жати слід у відповідний час”, “для всього свій час” [11, т. III, с. 593]. Неможливість відкласти певний вид роботи, щоб не спричинити зменшення очікуваного результату, яскраво виражена у одиниці *avoir des faucheurs (pour la fenaison)* (букв. мати косарів на косовицю) “мати справу, яку не можна перенести на іншу пору” [12, с. 177].

Прислів'я *Quatre-vingt-dix-neuf moutons et un Champenois font cent. – Дев'яносто дев'ять баранів та один житель Шампані – разом буде сто тварин* несе в собі поняття “спроби перехитрити когось”. *De la Mésangère* зазначає про походження цього прислів'я наступне: коли Цезар завойював Галлію, то основний дохід з провінції Шампань приносили стада баранів, за які сплачувався податок у натуральній формі, але землероби з бідних країв звільнялися від сплати цього податку, якщо у стаді було менше сотні голів. Тому, щоб не сплачувати податку, жителі Шампані ніколи не тримали більше дев'яноста дев'яти голів. Дізнавшись про такі хитрощі, Цезар наказав, щоб у разі рахунку голів у стаді додавали ще й пастуха.

За іншою версією трубадур Тібо IV, граф Шампанський, увів податок на отари баранів у сотню голів, щоб покрити витрати на свої святкування; тоді кожен з вівчарів з'їв по одному барану, вважаючи, що вдавшись до таких хитрощів, їм вдасться уникнути сплати податку, але тоді Тібо прирахував і самого пастуха до отари.

Ймовірноше вираз пов'язаний з тим, що *Campanus* – омонім, котрий позначає як жителів Шампані, так і жителів колишньої Кампані, яких вважали дурними.

М. Herluison, бібліотекар з Труа, у 1800 році зачитував на громадських зборах свої наукові роздуми щодо прислів'їв Шампані, у котрих він зауважив їх зв'язок з моральними якостями, зокрема з особливостями характеру місцевих жителів, однак, на його думку, порівняння місцевих жителів з дурнями є щонайменше несправедливим; такої ж думки дотримувався і Grosley у *Mémoires de l'Académie de Troyes*, 1756, бо тоді поняття “добрий” та “дурний” теж потрібно було б сприймати, як тотожні, а доброта все ж таки не прирівнюється до дурості [6, с. 88].

Об'єктом метафоризації та метонімізації стають і самі сільськогосподарські реалії, які можуть вербалізуватися як у виразах, так і в окремому слові: *la terre à de l'amour / manque d'amour* (земля має / не має любові) тобто земля знаходиться у стані, сприятливому для росту рослин, коли земля легко піддається оброблянню, то вона *obéit* “слухається”, *enfermer le soleil dans une meule de foin* (букв. зачинити сонце у копиці сіна) означає складати копицю тоді, коли сонце дуже пекло; замість *strigiti* овець, вживається дієслово *déshabiller* “роздягати”; для удобрення землі поле або луг вкривають *une robe de fumier* “платтям з гною, гнойовим платтям; *les moyettes*, тобто копички, складені особливим чином для того, щоб захистити їх від дощу, називаються *fillettes* (дівчатка), бо здалеку вони нагадують жіночу постать у накидці; земельні ділянки сільськогосподарського призначення називають *biens qui couchent de-hors* “майном, що лежить / спить на дворі” [10, с. 422].

Таким чином, розглянувши різні номінації, що позначають реалії сільського господарства у французькій мові у метафоричному переосмисленні, нами було виявлено такі мікрогрупи, як прибуток, вигода, невдача, неуспіх, знищення, своє – не-своє – чуже, причина – наслідок, багатство – бідність, нанесення фізичної чи моральної шкоди, часова залежність. Отже можна стверджувати, що у розглянутих одиницях відбувається перетин аграрної сфери зі сферою норм поведінки та взаємовідносин, морально-етичною, оцінювальною та соціальною сферами.

Література

1. Ананченко О. Г. Оценочные метафоры в газетных текстах начала XXI века : автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Ананченко О. Г. – Майкоп, 2011.
2. Арутюнова Н. Д. Теория метафоры / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С.. 5–32.
3. Кіс Т. Є. Еволюція художньої метафори: лінгвокультурний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Кіс Т. Є. – К., 2001.
4. Свистельникова С. А. Речевой портрет оппозиционной газеты: концептосфера, жанры, образные средства (на материале газеты “Слово коммуниста”) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Свистельникова С. А. – Белгород, 2010. – 21 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
6. De la Mésangère M. Histoire des proverbes / M. de la Mésangère – Paris, chez Treuttel et Würtz, Libraires, et chez Rey et Gravier, 1823. – 754 p.
7. Dictionnaire de l'Académie française, 5e édition – 1798. – Editions eBooksFrance. – 3433 p.
8. Dictionnaire de l'Académie française, sixième édition, tome premier. – Paris : Imprimerie et librairie de Firmin Lidot Frères, Imprimeurs de l'Institut de France, 1835. – 912 p.
9. Dictionnaire de l'Académie française, sixième édition, tome second. – Paris : Imprimerie et librairie de Firmin Lidot Frères, Imprimeurs de l'Institut de France, 1835. – 962 p.
10. Dictionnaire du patois normand: en usage dans le département de l'Eure / [Paul Eugène Robin, Auguste Le Prevost, Antoine-François Passy, Ernest Poret Blosseville]. – Evreux : De l'imprimerie de Charles Hérissé, 1879. – 498 p.
11. Littré E. Dictionnaire de la langue française. Tomes I-V / E. Littré. – Paris : Librairie Hachette et Cie, 1873–1874.
12. Lespy V. Dictons et proverbes du Béarn. Paroemiologie comparée / V. Lespy. – Pau : Imprimerie Garet, 1892. – 286 p.